

УДК 376

Педорич А. В.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ДРУГИЙ ШАНС

У статті представлено варіанти вирішення проблем, що пов'язані з соціальною адаптацією неповнолітніх, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі і стосовно яких застосовується пенітенціарна пробація. Розглянуто особливості підготовки майбутніх працівників органу пробації до виконання завдань пенітенціарної пробації. Вказано на необхідність створення сприятливого соціального середовища, проведення соціально-виховної роботи з урахуванням потреб засуджених та ризиків вчинення ними повторних правопорушень. Звернено увагу на взаємодію державних інституцій та громадськості, волонтерів з метою розширення сфери впливу на неповнолітніх та формування ціннісного ставлення до життєвих перспектив, формування позитивної соціальної спрямованості, нейтралізації негативних особистісних утворень, спонукання до дій, що не суперечать соціально схвалюваним нормам.

Ключові слова: пенітенціарна пробація, підготовка персоналу органу пробації, взаємодія державних інституцій та громадськості, соціальна адаптація, неповнолітні правопорушники.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбувається реформування ДПТС України (ДКВС України). Один із напрямків реформування – це гуманізація кримінального та кримінально-виконавчого законодавства та, як наслідок – відхід від колективної системи тримання засуджених та зменшення пенітенціарних установ.

Яскравим історичним прикладом є радянська держава 20–30-х років, коли проблеми неповнолітніх правопорушників вирішувались через перевиховання, а саме через вирішення колективних завдань, які об'єднували комунарів (неповнолітніх вихованців-правопорушників) та формували довіру до неповнолітнього і його особисту відповідальність (педагогічна діяльність Макаренко А. С.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій та досліджень, в яких розглядаються питання, що торкаються особливостей перебування неповнолітніх в установах виконання покарань, показав, що в них переважно висвітлюється: а) зміст завдань та функцій, що покладаються на орган пробації (Богатирьова О., Степанюк А., Яковець І. та ін.); б) реалізація соціально-реабілітаційних програм корекції поведінки суб'єктів

пробації (Мірошниченко О.); в) соціально-психологічні аспекти діяльності служби пробації (Максимова Н.); г) соціально-психологічні аспекти оптимізації навчально-виховного процесу в закладах освіти при виховних колоніях для неповнолітніх (Калашник Н., Максимова Н., Янчук О.); д) умови соціально-психологічної підготовки до звільнення неповнолітніх засуджених (Низовець О.); е) пенітенціарна пробація в системі соціальної адаптації неповнолітніх (Третяк О. С., Чебоненко С. О., Стеценко І. М.) тощо [12].

Однак питання, що стосуються психолого-педагогічного аспекту необхідності чи можливості заміни ув'язнення неповнолітніх роботою органу пробації залишаються недостатньо розробленими.

Мета статті полягає у розкритті психолого-педагогічного аспекту заміни покарання ув'язненням іншим видом покарання під час реалізації положень Закону «Про пробацію» в частині неповнолітніх засуджених.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 12 Закону України «Про пробацію» [9] пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків. Стаття 13 цього Закону передбачає мету діяльності персоналу органу пробації «виправлення засуджених».

У цій статті є прагнення розкрити тему психолого-педагогічного аспекту ув'язнення неповнолітнього засудженого. А особливо вплив ув'язнення як покарання на неповнолітнього засудженого.

Якщо розглянути історію покарань, то історичний прогрес кримінального законодавства, хочемо ми цього чи ні, полягає у гуманізації ставлення до засудженого. У ретроспективі – послідовно – це виглядає таким чином:

- відмова від кваліфікованих (жорстоких) видів смертної кари, калічницьких та інших тілесних покарань, каторжних робіт;
- значне витіснення тюремного ув'язнення штрафом та іншими майновими покараннями, обов'язковими роботами;
- введення пробації, інших видів так званого умовного покарання;
- вилучення неповнолітніх зі сфери загального кримінального права;

– загальна заборона смертної кари і будь-яких покарань, які можуть завдати фізичних страждань або принизити людську гідність;

– все більш широкий спектр покарань, альтернативних позбавленню волі;

– трансформація окремих видів покарань в інші примусові заходи, які не є покаранням [14].

Основний постулат концепції нового соціального захисту сформульовано у такому вигляді: «Настільки мало покарання, наскільки це необхідно, настільки багато соціальної допомоги, наскільки це можливо» [14].

З точки зору гуманістичного підходу до неповнолітнього ув'язненого (якщо можна дати покарання без ув'язнення), то краще без ув'язнення. Адже пробаційні заходи направлені не на відплату держави щодо правопорушників «око за око», а на «...профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості...» [9]. Створення необхідної системи пробації дозволить отримати позитивні зміни неповнолітніх.

Завдання держави – це виховання гармонійно розвиненого, високоосвіченого, соціально активного й національно свідомого громадянина, наділеного глибокою громадською відповідальністю та громадянським духом.

Суспільство живе надією, що відбувши покарання, в їх ряди повернеться робітник, правослухняна людина, але замість очікуваного «виправленого», як правило, приходять агресивна, жорстока, озлоблена особистість, яка навряд чи знайде своє місце у суспільстві [4].

Розглянемо фактори, що стимулюють переосмислення психолого-педагогічної парадигми відбування покарання неповнолітніми засудженими.

Перший фактор, що впливає на зміну парадигми роботи з неповнолітніми засудженими – це напрями реформування ДКВС, що проводить Міністерство юстиції України.

А одним із напрямів реформування ДКВС – це відхід від колективної системи тримання та зменшення пенітенціарних установ. Для таких дій є три складові: менеджмент, приватність та насилля між засудженими.

На особистість людини в умовах соціальної ізоляції впливають різні психогенні чинники, які призводять до невротичних реакцій, суїцидальних спроб, психічних розладів і т. ін. Тюремне ув'язнення часто призводить до незворотних змін у психіці. Існує 7 груп чинників, які впливають на психіку людини в екстремальних умовах: а) групова ізоляція; б) монотонність; в) зміна сприйняття просторової структури; г) самотність; д) інформаційна виснаженість; е) загроза для життя і здоров'я; є) десинхронізація ритмів сну і неспання [2].

Одним із прикладів екстремальних умов можна вважати перебування в місцях позбавлення волі. Першим фактором, що впливає на психіку засудженого, є групова ізоляція. Ув'язнений знаходиться у відносно невеликому колективі таких же «страждальців», як і він сам. Вони постійно змушені спілкуватися один з одним. Групова ізоляція супроводжується постійною публічністю і неможливістю усамітнитися, тому через деякий час після потрапляння до в'язниці в людини розвивається стан, який Амурдсен Р. назвав «експедиційним сказом», а Хейердал Т. – «гострим експедиціонізмом». Останній дав такий опис: «Це психологічний стан, коли найпоступливіша людина бурчить, сердиться, злиться, нарешті розлючується, тому що їй поле зору поступово звужується настільки, що вона бачить лише недоліки своїх товаришів, а їхні переваги вже не сприймаються» [10].

Другим важливим психогенним фактором перебування в місцях позбавлення волі є монотонність, яка веде до сенсорної депривації. У звичайних умовах на всі органи чуття людини впливає безліч подразників. У місцях позбавлення волі у більшості ув'язнених відбувається формування почуття втрати зв'язку з реальністю, дні здаються одноманітними і схожими один на одного. Кількість нових осіб, нових відомостей, взагалі будь-якої нової інформації сильно обмежена.

Третім важливим фактором, що впливає на в'язнів, є зміна сприйняття просторової структури. Кількість об'єктів навколо ув'язненого обмежена. У багатьох з них, особливо тих, які довгий час перебували в закритому приміщенні (тюремний режим або слідчий ізолятор), з'являється навіть страх виходу з камери – фобія відкритого простору. Подібні просторові обмеження формують у засуджених або апатію, або підвищену агресивність. Це призводить

до астенії, м'язової слабкості, нездатності докладати які б то не було вольові зусилля навіть в особливо значущих ситуаціях.

Резюмуючи викладене вище, можна стверджувати, що всі ці фактори деформують особистість ув'язненого. Сприйняття офіційної влади як жорстокої, караючої, яка позбавляє свободи, а влади неформальних лідерів середовища засуджених як агресивної і загрозливою фізичному існуванню накладається на абсолютну відсутність будь-яких владних повноважень у самого ув'язненого. При видимій, зовнішній покірності засуджений прагне уникнути будь-якої уваги з боку влади – не тільки міліції, а й соціальної служби, служби зайнятості і т. ін. Формується те, що можна назвати недовірою до влади.

Крім деформації особистості ув'язнених, сукупна дія перерахованих вище факторів призводить до розвитку психогенних станів. Психогенні стани, за визначенням Новикова Г. І., – це тимчасово притаманні патологічні нервово-психічні розлади, що виникають у відповідь на надмірний для цієї особистості психотравмуючий вплив, у клінічній картині яких превалюють ті чи інші психопатологічні комплекси симптомів [2].

Таким чином, для ув'язнених властивий вияв широкого спектра реакцій в умовах перебування в ізоляції – від астенічних, депресивних до афективних, бурхливих. Всі вони розвиваються на тлі дуже обмеженої рухової активності, скупченості і постійної публічності, тому наслідки цих реакцій можуть бути непередбачуваними не тільки для персоналу пенітенціарної установи, а й для самого ув'язненого.

Отже, завдання психолого-педагогічної парадигми стосовно неповнолітніх, які оступились – це знайти дієвий механізм запобіганню злочинів серед неповнолітніх, реагування на злочин у вигляді певного покарання та нівелювання негативу, що супроводжує неповнолітнього через ув'язнення.

Нині Державною кримінально-виконавчою службою України вже розроблено дві пробачійні програми корекції агресивної поведінки для неповнолітніх правопорушників (для хлопчиків і дівчат), методику оцінки ризиків і потреб неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, та методику ведення випадку (кейс-менеджменту) щодо цієї категорії правопорушників (складання індивідуального плану на підставі соціальних потреб пра-

вопорушника й періодична оцінка досягнених результатів з необхідною корекцією).

Тенденція до зменшення кількості неповнолітніх засуджених спостерігається вже не перший рік.

Наприклад, на кінець 2008 року в 10 колоніях для неповнолітніх (9 для хлопчиків та 1 для дівчаток) відбувало покарання майже 1800 засуджених українських підлітків. Ще 1000 – за графами в слідчих ізоляторах.

Більше половини засуджених підлітків – віком від 14 до 17 років. Третина відбуває строк за крадіжки, третина – за розбій і пограбування, 13 % молодих в'язнів засуджені за умисні вбивства.

«Майже 70 % засуджених вели асоціальний спосіб життя. 24 % не працювали і не вчилися. 22 % – сироти. Ці діти не мали батьківського піклування, турботи, впливу. Їх виховувала вулиця, вона ж на них і впливала, через це вони є нині такими. Багато про що говорить те, що 50–70 осіб щорічно до нас приходять неграмотними, які не вміють писати та читати». Такі цифри наводить перший заступник голови Державного департаменту України з питань виконання покарань Микола Ільтяй [5].

На 2008 рік із 1800 неповнолітніх, засуджених в Україні, – 116 дівчата. За словами заступника начальника Мелітопольської колонії для неповнолітніх правопорушниць Олени Христофорової, нині кількість засуджених скоротилася вдвічі в порівнянні з минулими роками. Проте зросла кількість тих, хто відбуває покарання за тяжкі злочини [5].

«Якщо в 2001 році за вбивство відбувало покарання 2–3 особи, то, на жаль, сьогодні – 14. А за особливо тяжкі злочини – 50 % від усіх вихованців. 82 % дівчат – з неблагополучних сімей. Я думаю, що чисельність у наших закладах зменшилась тому, що новий Кримінальний кодекс 2001 р. ввів нові альтернативні види покарання, не пов'язані з позбавленням волі» [5].

Станом на 1 січня 2016 року до завершення строку покарання було звільнено 176 засуджених неповнолітніх. З них умовно-достроково було звільнено 175 неповнолітніх, одна особа була звільнена за амністією – за даними ДПТС України.

Зазначимо, що за даними пенітенціарної служби у попередній період, станом на 1 січня 2015 року у виховних колоніях України до завершення строку покарання було звільнено 450 осіб, з

яких понад сотні неповнолітніх вийшли з виховних колоній за амністією [13].

52 % неповнолітніх правопорушників, яким суд виніс покарання у вигляді позбавлення волі, виростали у неблагополучних або неповних родинах, з низькими статками. 21 % – сироти. Проте є випадки, коли на хибний шлях стають діти з цілком нормальних, на перший погляд, родин, – зазначає дитячий тюремний психолог Ігор Марцинківський. Як правило, гіперактивні діти і діти, обділені батьківською турботою, з дефіцитом уваги до них. На думку психолога, таких дітлахів в Україні щонайменше 50 тисяч. «За іншими викладками, таких дітей може бути й 150 тисяч. Це є фон, з якого дуже часто виходить дитяча злочинність і з ним потрібно щось робити ще й за межами виправних установ. Доки дитина нічого не скоїла, суспільство чекає, поки вона щось скоїть. Це є спеціальна психотерапія», – каже Марцинківський [5].

На сьогодні у сфері ДКВС функціонує шість виховних колоній для неповнолітніх: Кременчуцька виховна колонія, Дубенська виховна колонія, Прилуцька виховна колонія; Мелітопольська виховна колонія; Ковельська виховна колонія; Курязька виховна колонія ім. А. С. Макаренка.

Станом на 1 вересня 2016 року в них утримувалось 316 осіб. Із шести установ для неповнолітніх тільки Мелітопольська виховна колонія призначена для утримання жінок [15; 16].

16.02.2017 року в Києві відкрили Центр ювенальної пробації. Тут неповнолітні, які отримали умовні строки, зможуть пройти через спеціальні програми, які допоможуть їм більше не мати проблем із законом. Цей центр став першим, запущеним у рамках державної програми розвитку системи пробації, яка стала реальністю після прийняття Закону про пробацію.

«Наше спільне з партнерами завдання – через ювенальну пробацію показати, що кожна людина має право на другий шанс. І що кожна людина може повернутися до нормального життя. Це стосується як неповнолітніх, так і дорослих», – зазначив Міністр юстиції Павло Петренко [7].

За його словами, головне завдання роботи Міністерства юстиції в цьому напрямку – максимальне охоплення пробаційними програмами всіх неповнолітніх та зміна філософії застосування покарань, коли ув'язнення застосовуватиметься лише як крайній захід [7].

«З досвіду роботи таких центрів ми бачимо, що серед дітей, які пройшли через пробаційні програми, повторно вчинили злочини лише 2 % неповнолітніх. Це прекрасний результат», – наголосив Міністр юстиції [7].

Він також зауважив, що суспільство має давати шанс на виправлення кожній людині. «Немає чужих дітей. Кожна дитина, яка потрапила в скрутне становище, потребує елементарного спілкування й уваги. Ця увага є набагато кращою мотивацією не вчиняти злочини в майбутньому, ніж покарання у вигляді ув'язнення. Прийнятий закон дає можливість застосовувати пробацію до всіх без винятку злочинів. Нині ми застосовуємо пробацію до тих осіб, які не відбувають покарання в колоніях. Це дрібні злочини та злочини середньої тяжкості. Але ті діти, які нині перебувають в колоніях навіть за тяжкі злочини, так само мають право на пробацію, на спілкування і на другий шанс», – заявив Павло Петренко [7].

При цьому він зауважив, що перед країною стоїть масштабне завдання розвитку пробаційних програм не лише для неповнолітніх, а й для дорослих [7].

Проекти стартували в 2011 році за підтримки канадських партнерів. Поглянувши на статистику за ці п'ять років, ми можемо констатувати, що кількість неповнолітніх, засуджених за кримінальні правопорушення, скоротилася на 52 %. На обліку в кримінально-виконавчих інспекціях на початок 2011 року перебувало понад 4 тис. неповнолітніх, вироки яких не пов'язані з відбуванням покарання за ґратами. На сьогодні ця цифра скоротилася до 1800 чоловік», – зазначила перший заступник Міністра юстиції. На її переконання, неповнолітні – це саме та група осіб, яка швидко реагує на пробаційні програми [1].

«В Україні дуже ефективно працюють 2 центри пробації неповнолітніх у Мелітополі та Івано-Франківську. Для прикладу: в Мелітополі через програму вже пройшли більше 90 неповнолітніх, які мали проблеми з законом. З них лише 1 повторно скоїв якийсь правопорушення», – зазначила перший заступник Міністра юстиції. Вона також повідомила, що нині Мін'юст разом з представниками Проекту працюють над тим, щоб запустити схожі центри в Запоріжжі та Львові [8].

Метою реалізації пробаційних програм, що входять до складу системи ресоціалізації, є запобігання рецидиву правопорушень підлітків, а отже, насамперед, забезпечення їх працевлаштування та навчання. Органи пробації сприяють залученню неповнолітніх до навчання та здобуттю ними повної загальної середньої освіти. Крім цього, необхідне створення сприятливого соціального середовища, тому виховна робота щодо неповнолітніх може проводитися із залученням батьків (або їх законних представників), а в разі неможливості – залучення наставників.

Висновки. Пенітенціарна пробація може виступати як шанс підвищення ефективності системи соціальної адаптації неповнолітніх, які звільнюються в Україні завдяки взаємодії органів пробації й установ виконання покарань, волонтерів, батьків або їхніх законних представників, органів праці та соціального захисту населення, центрів зайнятості для надання особам, які можуть бути звільнені від відбування покарання та відбули покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, лікуванні.

Формування готовності майбутніх працівників органу пробації до виконання завдань пенітенціарної пробації має враховувати різні педагогічні підходи до навчання курсантів, розвиток у них мотивації, вмінь та навичок, здібностей, індивідуальних якостей, що є витребуваними в професії, послідовність ускладнення навчальних завдань, індивідуальну адаптацію курсантів до виконання завдань, що знаходяться у сфері їхньої професійної діяльності.

Напрямом подальших досліджень є підготовка майбутніх працівників кримінально-виконавчої служби з урахуванням специфіки завдань, що обумовлені їхньою професійною діяльністю.

Список використаних джерел

1. 99 % несовершеннолетних, участвовавших в проектах по probation, не совершили повторных преступлений. URL: <http://sud.ua/news/2016/07/18/93141-99-protsentov-nesovershennoletnikh-uchastvovavshikh-v-proektakh-po-probatsii-ne-sovershili-povtornikh-prestuplenij--n-sevostyanova>).

2. Водолазская Т. П., Никифоров Г. С. Профессиональная подготовка. *Психологическое обеспечение профессиональной личности*. Санкт-Петербург, 1991. С. 23–42.

3. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики. Введение в психологию активности. 2-е изд., доп. Москва: Политиздат, 1989. 319 с.

4. Денисова Т. А. Відновне правосуддя – крок до відновлення соціальної справедливості. *Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюлетень*. 2005. № 3. С. 83–86.

5. Дитяча злочинність. Кількість підлітків у виправних колоніях меншає, але злочини неповнолітні скоюють жорстокіші. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/1332657.html>.

6. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск: Изд-во Бел. ун-та, 1976. 175 с.

7. Павло Петренко відкрив Центр ювенальної пробації у Києві. URL: <https://minjust.gov.ua/ua/news/48947>.

8. Пілотні проекти з пробації неповнолітніх продемонстрували високу ефективність. URL: <https://minjust.gov.ua/ua/news/47353>.

9. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 року №160-УШ. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

10. Психолого-педагогічні засади проектування інноваційних технологій викладання у вищій школі: монографія / [Луговий В., Левшин М., Бондаренко О. та ін.]; за заг. ред. Андрушенка В.П., Лугового В. І. Київ: Педаг. думка, 2011. 260 с.

11. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Зверева І. Д., Безпалько О. В., Харченко С. Я. та ін.]. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

12. Третьяк О. С., Чебоненко С. О., Стеценко І. М. Пенітенціарна пробація в системі соціальної адаптації неповнолітніх. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2659.

13. У виховних колоніях України перебуває 336 неповнолітніх. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1566222-u-vikhovnikh-koloniya-kh-ukrayini-perebuvaye-336-nepovnolitnikh-dptsu>].

14. Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? URL: <http://justice.org.ua/diyalnist/podiji-fakti-komentari/zakhod-kriminalno-pravovogo-vplivu-yaki-voni-buvayut-chastina-1>.

15. URL: www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075.

16. URL: www.unn.com.ua/uk/news/1566222-u-vikhovnikh-koloniya-kh-ukrayini-perebuvaye-336-nepovnolitnikh-dptsu].

Педорич А. В.

ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА ВТОРОЙ ШАНС

В статье представлены варианты решения проблем, связанных с социальной адаптацией несовершеннолетних, отбывающих наказание в местах лишения свободы и в отношении которых применяется пенитенциарная пробация. Рассмотрены особенности подготовки будущих работников органа пробации к выполнению задач пенитенциарной пробаии. Указано на необходимость создания благоприятной социальной среды, проведения социально-воспита-

тельной работы с учетом потребностей осужденных и рисков совершения ими повторных правонарушений.

Обращено внимание на взаимодействие государственных институтов и общественности, волонтеров с целью расширения сферы влияния на несовершеннолетних и формирования ценностного отношения к жизненным перспективам, формирование положительной направленности, нейтрализации негативных качеств личности, побуждение к действиям, которые не противоречат социально одобряемым нормам.

Ключевые слова: государственная уголовно-исполнительная система, орган пробации, пенитенциарная пробация, взаимодействие государственных институтов и общественности, социальная адаптация, несовершеннолетние правонарушители.

Pedorich A. V.

HUMAN RIGHT FOR A SECOND CHANCE

In the article options for solving problems related to the social adaptation of minors, serving sentences in places of deprivation of liberty and relative to which a penitentiary probation is applied, are presented. After all, the task of the psychological and pedagogical paradigm, in relation to minors who did wrong, is to find an effective mechanism for preventing crimes among the relevant category of offenders, responding to a crime in the form of a certain punishment and leveling off the negative accompanying minor through imprisonment.

The text reveals the development of two probation programs for the correction of aggressive behavior for juvenile delinquents (for boys and girls) developed by the State Criminal Execution Service of Ukraine, a methodology for assessing the risks and needs of minors who are in conflict with the law, and the method of case management with respect to this category of offenders (drawing up an individual plan based on the social needs of the offender and periodically evaluating the results with the necessary correction).

The peculiarities of the training of future employees of the probation body for carrying out the tasks of penitentiary probation are considered. The need to create a supportive social environment, conduct social and educational work, taking into account the needs of the convicts and the risks of repeat offending by them is indicated.

The article focuses on the interaction of state institutions and the public, volunteers with the aim of expanding the sphere of influence on minors and forming a valuable attitude to life prospects, forming positive social orientation, neutralizing negative personal entities, and inducing actions that do not contradict socially approved norms.

Key words: the State Criminal and Executive System, probation body, penitentiary probation, interaction of state institutions and the public, social adaptation, juvenile offenders.